

De keuze van Ineke Sluiter

Eva van den Broek

De Academische Boekengids 65, november 2007, pp. 18-19.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Ineke Sluiter (1959), hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden, treedt graag buiten de grenzen van haar vakgebied. Zij organiseert workshops over literatuur en evolutietheorie, geeft Studium Generale-lezingen over Socrates en schrijft over antieke ideeën op het gebied van de vrijheid van meningsuiting. Sluiter omschrijft haar vakgebied zelf als de 'maatschappelijk relevante klassieken'.

Er bestaan twee opvattingen over mijn vak. De eerste, die ik de museale opvatting zal noemen, houdt in dat classici zich verdienstelijk behoren te maken met het beheren en ontsluiten van de klassieke teksten. De relevantie daarvan voor onze tijd hoeft niet te worden aangetoond, die spreekt voor zich. De andere lezing verlangt het aantonen van die relevantie wél. Classici moeten proberen de teksten in deze tijd te plaatsen en moderne ideeën over taal, literatuur en cultuur daarop toe te passen. Ikzelf neig naar de tweede opvatting, al blijft dat kraken van een tekst iets wat echt een kick geeft. De klassieken vormen mijn natuurlijke element, ik beweeg me in het universum van die teksten. Daarom staan er op mijn lijstje geen 'oude' boeken. Ik kan niet kiezen, welke zou ik moeten aanraden?

Wat je met teksten kunt doen, vind ik belangrijker dan de vraag wat de mooiste teksten zijn. De boeken die ik noem, hebben mij geïnspireerd om verschillende invalshoeken bij elkaar te trekken. Dat doe ik graag. Hoewel dat het werk is van een generalist, ben ik blij dat ik als specialist opgeleid ben. Doordat ik ook de fouten zie die andere generalisten in mijn specialisme maken, ben ik me bewust van de valkuilen als ik me op onbekend terrein begeef. Ik vraag me voortdurend af of ik nu goed zit of dat ik er een specialist bij moet halen.

Ten eerste zijn er de boeken die bij de technische kant van mijn opleiding horen. Tijdens mijn studie las ik *The Decipherment of Linear B* van **John Chadwick**. Dat leest als een avontuur. Chadwick was classicus, maar de aanzet tot de ontcijfering kwam van Michael Ventris, een architect. Ventris en Chadwick brachten de tekens van het Lineair B in verband met het Grieks. In dit boek legt Chadwick voor een algemeen publiek uit hoe ze dat nogal technische werk hebben aangepakt en dat het hen, na een lange ontdekkingstocht, is gelukt. Tot die tijd dacht men dat het Lineair B een onbegrijpelijke exotische taal was, maar Ventris en Chadwick toonden aan dat de teksten op de kleitabletten lettergrepen representeerden uit een vroege versie van het Grieks. Dat was een schok voor de wetenschappelijke wereld. De inhoud van de teksten zelf was minder opzienbarend: het bleken voornamelijk administratieve registers van wagenwielen en dat soort zaken.

Sommige mensen bewonder ik om hun ongelofelijk detaillistische kennis, maar hun werk is dan zo technisch dat je het niet in zo'n boekenlijstje kunt zetten. Een voorbeeld is Kees Ruijgh, de helaas overleden emeritus hoogleraar oud-Griekse taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam. In 1971 publiceerde hij een boek van meer dan duizend bladzijden over het gebruik van het Griekse woordje 'te', een onvertaalbaar partikel. De titel daarvan, *Autour de 'te épique'*, was bijna grappig. Ruijgh maakt inderdaad een enorme omweg voordat hij bij zijn onderwerp aankomt. Hij behandelt de hele Griekse taalkunde en ook nog de geschiedenis ervan; dat laatste aan de hand van een aantal grammatici uit de oudheid zelf. Hoewel ik lacherig doe over de titel, zijn die teksten uiteindelijk het onderwerp van mijn dissertatie geworden: de antieke ideeën over grammatica, later uitgebreid tot de antieke ideeën over retorica en literatuur.

'WIJ WETENSCHAPPERS MOGEN WIKKEN EN WEGEN EN ONZE UITSPRAKEN
OPSCHORTEN, MAAR RECHTSZAKEN ZIJN HET MOMENT WAAROP DE MAATSCHAPPIJ
EEN KEUZE MOET MAKEN.'

Dat uitdragen, mensen enthousiast maken voor het technische deel van mijn vak, heb ik altijd leuk gevonden. Maar uiteindelijk wilde ik iets anders doen met die teksten. De invulling daarvan is langzaam gegroeid. Na mijn promotie ging ik naar Engeland en de Verenigde Staten, waar ik collega's sprak die met heel andere vragen waren opgeleid dan ik. Daardoor beseftte ik dat ik mijn specialistische kennis ook op een andere manier kon aanwenden. De studie van taal en literatuur is een onderwerp dat zich gemakkelijk laat verbreden tot maatschappelijke vragen, zoals de vraag: wat deden mensen vroeger met de teksten? De *Ilias* en de *Odyssee* zijn literair vormgegeven verhalen over het verleden van de Grieken. Waarom was het onderwijs tijdenlang zo sterk op Homerus gebaseerd? Stel je voor dat een groot deel van ons onderwijs op de Bijbel zou stelen. Wat doet dat met de culturele identiteit van een volk?

Met deze vragen schuif ik al op naar bredere, culturele vragen, die ik toch kan benaderen vanuit mijn eigen expertise: de antieke interpretaties van teksten. Homerus diende als geschiedenisboek, als bron voor grammatica en astrologie, en voor het onderwijzen van filosofie en de deugd. Als er bijvoorbeeld

een onderhandeling gaande was over de verdeling van macht of militaire bevoegdheden, kon men als argument gebruiken: kijk maar in Homerus, daar is een Athener de aanvoerder, dus natuurlijk moeten wij de baas zijn. Dat was dan een legitiem argument, ondanks de enorme afstand in tijd en omstandigheden. Ik vraag me af of wij dat nu ook doen. Speelt literatuur nog steeds zo'n grote rol in de manier waarop we naar het heden kijken?

Bij die vraag denk ik aan de egyptoloog **Jan Assman** en zijn boek over de rol van collectieve herinneringen, *Das kulturelle Gedächtnis*. Het individuele geheugen wordt niet meer gezien als een ladekast waarin je herinneringen stopt om ze er later weer uit te halen. We weten nu dat het geheugen functioneel is, gericht op een functie in het heden. Assman stelt dat hetzelfde opgaat voor het collectieve geheugen, waarbij kennis via het onderwijs wordt overgedragen.

Na een ingrijpende gebeurtenis, zoals de Tweede Wereldoorlog, verloopt de herinnering in twee fasen. In de eerste fase zijn er ooggetuigen. Het kenmerk van die fase is fragmentarisering: iedereen heeft recht van spreken. Vervolgens, als de ooggetuigen overlijden - in die fase zitten we nu - stolt de herinnering langzaam en wordt het een algemeen verhaal, een 'geschiedenis' die experts kent. De eerste fase noemt Assman de communicatieve herinnering, de tweede de culturele herinnering. Net zomin als de individuele herinnering dient de collectieve geschiedenis voor het opslaan en ophalen van informatie. Het geheugen heeft een rol in het functioneren van de hedendaagse maatschappij. Bij dat stollingsproces en het ophalen van culturele herinneringen speelt literatuur een grote rol.

De Tweede Wereldoorlog is een goed voorbeeld van een breuk in de geschiedenis voor ons. Aan dat traumatische breekpunt wordt veel opgehangen. Het speelt op allerlei manieren door en het kan als referentiepunt dienen. Zo gauw er een crisis is, gaan mensen in termen van de oorlog praten. Als iemand de term 'op transport zetten' gebruikt, ontstaat een rel. Zo kennen alle culturen hun 'defining moments'. Voor de Grieken was dat allereerst de Trojaanse Oorlog. Dus toen de Grieken de Perzen versloegen, zagen ze verband tussen hun eigen optreden en dat van hun uit de mythen bekende voorgangers voor Troje. Je ziet vaak dat er in het collectieve geheugen een soort gat bestaat tussen de vroege geschiedenis, de 'klassieke tijd', en de meest recente geschiedenis. Over de periode daartussen is minder bekend en deze zogeheten *floating gap* dijt steeds verder uit.

Een recenter, prachtig voorbeeld van de literaire verwerking van geschiedenis is *Everything is Illuminated* van **Jonathan Safran Foer**. Hoewel het een roman is, weet dit boek de 'waarheid' indringender over te brengen dan enig geschiedenisboek zou kunnen. Toch heeft Safran Foer zelf de Tweede Wereldoorlog niet meegemaakt. Het is zeker niet een gemakkelijk boek, eerder wrang, en zowel hilarisch als hartverscheurend. De hoofdpersoon, ook Jonathan Safran Foer genaamd, gaat in de Oekraïne op zoek naar de vrouw die misschien zijn grootvader heeft gered van de nazi's. Literatuur die het verleden gebruikt om iets te zeggen over het heden, over de relatie tussen fictie en werkelijkheid, tussen goed en kwaad... Dat is de constellatie van factoren die me intrigeert. Wat zijn de overwegingen die mensen tot handelen brengen?

Denken over een ingrijpende gebeurtenis als de Tweede Wereldoorlog laat je ook nadenken over hoe je wél een rechtvaardige maatschappij kunt inrichten. Daarom hebben we dit boek hier in Leiden gebruikt voor onze 'Eerstejaarsboekdag'. De eerstejaarsstudenten kregen het bij hun inschrijving toegestuurd. Op hun eerste collegedag werd het in kleine groepen besproken, waarna er een interview met Safran Foer plaatsvond. Literatuur kan heel doeltreffend grote vragen aan de orde stellen over recht en rechtvaardigheid en de rol van taal daarbinnen.

'LITERATUUR KAN HEEL DOELTREFFEND GROTE VRAGEN AAN DE ORDE STELLEN
OVER RECHT EN RECHTVAARDIGHEID EN DE ROL VAN TAAL DAARBINNEN.'

Taalkunde kan een andere manier bieden om te denken over maatschappelijke kwesties. **George Lakoff**, een van 's werelds meest vooraanstaande cognitief taalkundigen, onderzoekt de relatie tussen hoe mensen denken en hoe zich dat vertaalt in woorden en concepten. In *Moral Politics* kijkt hij heel precies naar het verband tussen de politieke overtuiging van mensen en de in hun verhaal overheersende metaforen. Wat is het verschil tussen Republikeinen en Democraten? Beide partijen hebben een politiek programma waarin inconsistenties lijken te zitten. Republikeinen zijn tegenstander van abortus maar voor de doodstraf - als je dit formuleert in termen van bescherming van het leven, hoe kun je dat dan met elkaar rijmen? Hetzelfde, maar dan omgekeerd, geldt voor de Democraten. Lakoff betoogt dat hij het belangrijkste verschil tussen de twee partijen in één vraag kan samenvatten: als je baby huult, haal je hem dan uit bed? Democraten zouden daar ja op antwoorden, Republikeinen nee.

Het gezin is de doorslaggevende metafoer die het hele politieke universum in Amerika overheerst. Voor de Democraten is dat de koesterende, verzorgende familie, voor de Republikeinen de patriarchale machtsstructuur. Dat verklaart volgens Lakoff waarom de Democraten retorisch zo weinig geloofwaardigheid kunnen opbouwen. Het uitgangspunt van de Republikeinen is simpel: hun kinderen moeten weerbaar zijn in een enge wereld, zelfstandig worden. Een misdadiger is een mislukking, zowel moreel als maatschappelijk. Maar voor de Democraten ligt het iets genuanceerder, zij onderkennen dat er problemen zijn in de wereld, maar willen verzorgen. Zij zien allerlei factoren die het het individu moeilijk maken. Zij nuanceren dus, maar nuances zijn slecht verkoopbaar. De mitsen en maren vervagen de kern van de boodschap. Daardoor zijn ze niet in staat hun beeld scherp neer te zetten.

Het boek is wat te lang voor de ietwat simplistische stelling die Lakoff poneert en ik ben het lang niet met alles wat hij beweert eens. Maar ik vind het mooi dat iemand het instrument dat hij als specialist ontwikkeld heeft, het nadenken over taal en cognitie, kan inzetten bij het nadenken over de maatschappij. Lakoff wil de maatschappij beter begrijpen en vanuit zijn professie de wereld verbeteren – terwijl hij ook had kunnen blijven hangen in zijn metaforen. Dat spreekt mij aan.

Hetzelfde geldt voor **Martha Nussbaum**. Zij is een soort vakgenoot, antiek filosofe van oorsprong, en ook heel duidelijk begonnen als specialiste. Dat vind ik leuk. Met haar achtergrond in de hellenistische filosofie en ethica is ze, door aanleg en interesse, terechtgekomen bij grote maatschappelijke problemen. De aanleiding daarvoor was een rechtszaak over de uitzonderingspositie van homoseksuelen, waar ze gevraagd was als *expert witness*. Op basis van haar bijdrage aan die discussie kreeg ze aanstellingen in een totaal ander vakgebied aangeboden; ze werkt nu aan de Chicago Law School. In haar publicaties maakt Nussbaum dezelfde overstap: zij gebruikt de klassieken als *jumpstart* voor haar eigen nadenken over maatschappelijke problemen. Zij gaat uit van een filosofisch probleem, zoals de vraag wat emoties zijn, en behandelt daarna maatschappelijke problemen, zoals compassie en wat voor rol die in het politieke systeem mag spelen.

‘DE DOORSLAGGEVENDE METAFOR DIE HET HELE POLITIEKE UNIVERSUM IN AMERIKA OVERHEERST IS HET GEZIN.’

Het type vragen dat Nussbaum behandelt, vraagt om een aantrekkelijk palet van humaniora. In haar boek *Poetic Justice* komt die combinatie van verschillende vakgebieden – filosofie, rechtspraak en literatuur – het mooiste samen. Rechtszaken zijn het moment waarop de maatschappij een keuze moet maken. Wij wetenschappers mogen wikken en wegen en onze uitspraken opschorten, maar de rechter moet kiezen. De meeste rechters komen uit de bovenlaag van de samenleving, maar spreken recht over de onderlaag. Velen van hen hebben vanuit hun eigen ervaring geen voeling met die omstandigheden. Literatuur zou in de opleiding tot rechter een rol moeten spelen, betoogt Nussbaum, om empathie te kweken. Maar in haar betoog zit een onverkomelijke zwakte: wie moet dat lijstje maken van hoofdpersonen met wie het verantwoord is om je te vereenzelvigen?

Mijn belangstelling strekt zich ook uit tot boeken van bèta’s die leesbaar kunnen schrijven voor alfa’s. **Stephen Jay Gould** is zo iemand die in zijn essays zijn eigen specialisme, de paleontologie, inzet bij bredere humanistische vragen. *The Richness of Life* is een bundeling van zijn beste essays uit eerder gepubliceerd werk. Gould laat zien hoe misleidend statistieken kunnen zijn voor een individuele kankerpatiënt (en die patiënt was hijzelf!) (‘The Median isn’t the Message’). Hij schrijft over het misbruik van wetenschappelijke kennis, waardoor vrouwen in de Verenigde Staten verplicht gesteriliseerd werden – en ook de rechter speelt daar een slechte rol (‘Carrie Buck’s Daughter’). Ook schrijft hij over de relatie tussen wetenschap en religie (‘Non-Overlapping Magisteria’), en natuurlijk over de evolutieleer.

Hoewel dat onderwerp op het eerste gezicht ver afstaat van mijn vakgebied, zijn er verschillende vragen die je kunt stellen over de combinatie van evolutietheorie en literatuur. De eerste is natuurlijk: is de kunst van het verhalen vertellen ontstaan als een adaptatie? Kun je een evolutionaire verklaring geven voor verschijnselen als kunst en literatuur? Daarnaast kun je met behulp van darwinistische theorieën naar menselijk gedrag kijken. De wereldliteratuur functioneert dan als een enorm laboratorium van voorbeelden. Maar dat levert een nogal reductionistische blik op: de vaststelling dat Othello jaloers is, dat jaloezie een evolutionaire functie heeft, en dat zodoende dus ook Othello jaloers is – daar schieten we niet veel mee op. Maar het kan misschien beter en dat moeten we onderzoeken. Ten slotte kun je cultuur zelf beschrijven als een evoluerend fenomeen. Is een geleerde alleen maar een doorgeefluik waardoor bibliotheken kunnen overleven?

De boeken die ik heb genoemd, vormen een inspiratie voor me vanuit verschillende disciplines. Ik lees links en rechts boeken en heb me tijdenlang schuldig gevoeld als ik dingen las die niet direct bij het onderzoeksproject van het moment hoorden. Inmiddels weet ik dat ik het altijd kan gebruiken. De overeenkomst tussen de genoemde boeken is dat ze geschreven zijn door humanisten die met hun specialistische kennis bredere vragen willen aanpakken. Mensen als Lakoff, Nussbaum en Gould zijn mijn intellectuele helden.

Prof. dr. Ineke Sluiter is hoogleraar in de Griekse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden. Ze is lid van het gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO en wetenschappelijk directeur van OIKOS, de landelijke onderzoeksschool van classici. Naast haar academische publicaties schreef ze onder andere voor *De Gids* en *NRC Handelsblad*.

De keuze van:

Das kulturelle Gedächtnis - Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen

door **Jan Assman**

München: C.H. Beck 2002 (1992)., € 16,40

Everything is Illuminated
door **Jonathan Safran Foer**
Boston: Houghton Mifflin Company 2002., € 12,00

Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think, Second Edition
door **George Lakoff**
Chicago: University of Chicago Press 2002., € 22,30

Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life
door **Martha C. Nussbaum**
Boston: Beacon Press 1995., € 53,00

The Decipherment of Linear B
door **John Chadwick**
Cambridge: Cambridge University Press 1990 (1958)., € 21,95

The Richness of Life. The Essential Stephen Jay Gould
door **Stephen Jay Gould (red. door Steven Rose)**
New York: W.W. Norton 2007., € 34,80